

CENSURADA, VENERADA I DESITJADA

(La consideració de la dona sota el franquisme, a través de l'imaginari col·lectiu faller)

Gil-Manuel Hernández i Martí
Associació d'Estudis Fallers

1.- Introducció: la cosmovisió fallera

A. Ariño suggereix que és possible apreciar en les falles la producció d'idees i creences que apareixerien com una mena de *continuum* en el qual seria factible diferenciar dos pols, un d'ells formalitzat i sistemàtic (ideologia), front a un altre irreflexiu i desestructurat (mentalitat), però profundament operatiu en la vida ordinària i quotidiana. Des d'aquests supòsitos se suposa que cada falla o cadafal expressa en sí mateix una idea que ha sigut elaborada conscientment i reflexiva, amb freqüència mitjançant processos discursius, encara que és ben patent que en la confecció de l'argument del cadafal s'utilitzen símbols, imatges i estereotipus, extrets del repertori de l'imaginari col·lectiu, les connexions i implicacions del qual amb el pensament polític i social de l'època no sempre en són explícites i directes (1). Per eixe motiu es pretén, no tant l'examen exhaustiu del conjunt de creences professades pels fallers sota el franquisme, com la captació de les seues constel·lacions fonamentals, podent-se detectar l'existència, dintre d'eixe pluralitat, de certes tendències i orientacions clarament predominants, les quals ens podrien definir una mena de "ideologia fallera" (2).

En el nostre cas s'ha tractat d'extraure les idees bàsiques relacionades amb la consideració de la dona pels fallers, a través d'una anàlisi de contingut dels arguments expressats en els cadafals estudiats (3). Ens referim a les idees que semblen manifestar-se amb una major força i reiteració, i que logren recrear un conjunt el suficientment expressiu com per a fer-se una concepció aproximada del que els fallers pensaren de la dona durant una època molt característica. En aquest sentit, la complementarietat dels conceptes de ideologia i mentalitats deriva del significat que ambdós posseïxen en la moderna història social de les mentalitats (4) i en alguns corrents de la sociologia del coneixement (5).

Com ja s'avançat abans, amb el concepte de mentalitat es pretén prestar atenció no sols a les creences articulades, teòriques, sistemàtiques i formalitzades, que entrarien en la definició de ideologia, sino també a les creences i representacions inconscients, que estan latents en imatges i símbols com en actituds i comportaments. La ideologia apareix així com a consciència reflexiva i formalitzada, a diferència del caràcter no reflexiu i no formalitzat de les mentalitats. En conseqüència es tracta de dos pols que, encara que oposats, semblen complementaris i en certa

mesura convergents, necessaris per a dibuixar les diverses constel·lacions de idees que els fallers professaren sota el franquisme a través dels cadafals per ells plantats, i per allò que ens pertoca més directament, necessaris per a aprofundir en les idees que defineixen la consideració fallera de la dona.

Això ha suposat l'utilització d'uns criteris classificatoris sobre el discurs més o menys desorganitzat i cadètic que a simple vista emana dels arguments originals, on es podria distingir la concepció de l'espai social, de la identitat col·lectiva, la posició davant el canvi social i la visió del món i el seu valor normatiu.

Fins d'aquest ventall de camps d'estudi, hem optat per denominar visió del món definida pel conjunt d'idees (en el cas de la consideració de la dona) agrupades *a posteriori* per l'estudi sistemàtic dels continguts o anàlisis de la "retòrica fallera", a mode conjunts de fórmules adquirides i codificades mitjançant les quals es confeccionen els arguments quant solucions estilístiques consumades i sintagmes amb un valor iconogràfic fixe, la finalitat última dels quals consisteix en fer aplegar el missatge emés a l'espectador (6).

La visió del món implica distingir una serie de idees-força essencials, algunes d'elles caracteritzades a mode de vertaders problemes o contradiccions aparents. Aquestes idees apareixen reiterades en els arguments fallers i es presenten ací amb els qualificatius que hem cregut més apropiats per a allò que es desprén dels seus continguts. En aquest sentit, i com a context on situar el tema concret a investigar, podem dir que la visió del món oferida per les falles durant el franquisme es caracteritza per l'antimodernisme, la crítica de la dona i del matrimoni, el gust pel bròfec i els temes sexuals junt a un peculiar puritanisme, un ambigu anticapitalisme acompanyat d'un particular populisme, un cert pacifisme complementari amb un patriotisme espanyolista, un fatalisme vital lligat a un materialisme epicuri i la defensa d'un valencianisme de caràcter temperamental.

2.- Metodologia utilitzada

La consideració de la dona pels fallers sota la dictadura franquista apel·la necessàriament a l'anàlisi del repertori temàtic que tracten les falles. Per a aquest objectiu s'han utilitzat tres fonts d'informació: els llibrets publicats per les comissions falleres, on està "la relació i explicació de tot allò que conté la falla"; les memòries que les esmentades comissions estaven obligades a enviar, juntament amb l'esbós del cadafal, a la *Vice-Secretaria de Educació Popular*, a través de la Junta Central Fallera (organisme rector de les falles creat en 1939), i que contenien l'argument detallat del monument a plantar; i finalment els resums dels esmentats arguments que apareixien

publicats en les diverses revistes falleres anuals, de les quals era la més famosa *Pensat i Fet*, la qual reproduïa en tercets el més important del missatge que la comissió volia transmetre a través del seu cadafal. Aquestes fons de informació han sigut consultades, bàsicament, a l'Arxiu de la Junta Central Fallera, l' Hemeroteca Municipal, la Biblioteca Nicolau Primitiu i alguns arxius privats (els de Pere Borrego i Josep Alcañiz).

L'estudi del repertori temàtic, i en el nostre cas aquell que ha de veure amb la problemàtica de la dona, té la virtut d'apropar-nos d'una forma directa esdeveniments i processos històrics que es varen viure pels fallers, i que expressaven mitjançant la crítica o l'apologia, a través dels versos dels llibrets, les memòries explicatives o els cartells col·locats als repeus de la falla, tota una visió contemporània del món que massa a sovint s'ha deixat passar com si no tinguera la més mínima importància. Però la cultura popular sol expressar-se en aquests termes i per aquests mitjans. Per això guanya en rellevància l'anàlisi del repertori temàtic vessat a les falles quant font primària de primer ordre respecte a la cosmovisió dels fallers, identificats en la seua majoria amb una procedència social "popular" (classe treballadora i petita burgesia menestral). Els fallers, sota els estrets límits de la censura i de les ordres dictades per les instàncies oficials encarregades per les autoritats de controlar i dirigir la festa, amb el seu particular tractament dels temes exposats, ofereixen una mena de contrapunt de base popular front al discurs oficialista. Per tal motiu el desarticulat però evident discurs emergent des de les mateixes falles plantades als creuaments de carrers resulta un fenomen tant interessant, en tant que constitueix una expressió d'una suposada, encara que no reflexiva, alternativa a la visió oficial de les coses, una sort de mentalitat a mig codificar que hem denominat "visió del món" o cosmovisió.

Per a apropar-se als continguts dels cadafals, i amb les fons de informació esmentades, la metodologia subsegüent ha estat una valoració qualitativa del fenomen. Així, els temes fallers han sigut classificats en quatre grans apartats (procés de codificació): temàtica socio-econòmica; político-institucional, moral i cultural, que a la seua vegada s'han descomposat en sub-temes, un dels quals és el que ens ocupa de la dona. Pel que es refereix al tractament dels temes, s'ha distinguit entre la postura crítica, l'apologètica i una tercera de caire mixt, on es barregen a parts semblants allò crític i apologètic o bé ambdues característiques es dissolen en un terme mig més o menys neutre que en ocasions pot configurar-se com a simplement "humorístic". Finalment s'ha pres en consideració un tractament temàtic de signe indeterminat, resultat d'aquells arguments estudiats que no apareixen el suficientment clars com per a enquadrar-los en els apartats més característics, o bé són d'un caràcter tan prolix en sub-temes que no acaben per centrar-se en cap en concret. En última instàn-

cia els temes i sub-temes es vertebren mitjançant referències temàtiques convenientment enregistrades en la codificació dels temes en categories.

Després de la quantificació temàtica, ja s'ha procedit a la descripció, anàlisi i interpretació dels diversos continguts relacionats amb el tema de la dona, apareguts al llarg de totes les falles plantades entre 1940 i 1975. En tot cas, i com ja hem parlat de les fonts d'informació, cal advertir de les limitacions que comporten, doncs a vegades és difícil advertir - donat que en la confecció de l'argument intervé el poeta, l'andònim secretari de la comissió o la mà del redactor de la revista de torn - fins a quin punt l'argument original de la comissió ha sigut tergiversat, independentment de les insalvables interferències de la censura. En tot cas, inclús si s'admet el context de la manca de llibertat d'expressió, censura i intermediació alhora de fer arribar el missatge del casal al carrer, els cadafals no perden la seua vàlua com a documents extraordinaris per captar la visió del món dels fallers, immersos en la seua majoria en el territori de les anomenades "classes populars", a mode d'espai on s'aprecia la interacció entre l'acció autoritària i dogmàtica del poder i l'expressió de idees i opinions d'aquells que no el posseïxen (7).

Al conjunt d'arguments plantejats per les 5.756 falles que foren plantades entre 1940 i 1975 se li ha aplicat la tècnica d'investigació social coneguda com anàlisi de contingut. Segons E. López-Aranguren, l'anàlisi de contingut és una tècnica consistent en l'estudi de la realitat social a través de l'observació i de l'anàlisi dels documents que es creen o produeixen al si d'una o varies societats. Allò més característic de l'anàlisi de contingut, i que el distingeix d'altres tècniques d'investigació sociològica, és que es tracta d'una tècnica que combina intrincadament, i en eixe punt rau la seua complexitat, l'observació i l'anàlisi documental (8).

La unitat de informació mínima que hem utilitzat ha sigut la referència temàtica, inserida en la falla o cadafal. D'aquesta forma es produeixen casos on un cadafal remet a una sola referència temàtica, com pot remetre a tres o quatre clarament diferenciades. Això no obstant, a partir d'un nombre de referències massa elevat, no les hem comptades, i hem classificat la falla dins de la indeterminació. Pels motius exposats hi ha més referències temàtiques que falles plantades. Així ens hem ocupat de l'estudi de 6.027 referències. En allò que es refereix a les unitats d'anàlisi, (en el nostre cas els diversos cadafals) la naturalesa del nostre treball ha fet innecessari el mostreig previ, doncs, en lloc de reduir el nostre univers de dades per a extraure una mostra representativa, hem optat per l'anàlisi de tot l'univers, donat que les fonts d'informació feien possible aquesta operació. Per tant no existeixen en aquesta anàlisi de

contingut unitats de mostreig. Tanmateix sí que hem considerat les anomenades unitats de registre, que constitueixen la mínima porció del contingut que l'investigador aïlla i separa per aparèixer allí un dels símbols, paraules-clau o temes que aquell considera significatius. Així, a la present investigació, les unitats de registre coincidirien amb les referències temàtiques, mentre les anomenades unitats de context (porció de l'unitat de mostreig que ha de ser examinada per a poder caracteritzar una unitat de registre) serien els cadafals fallers, que agrupen les diverses unitats de registre.

Del total de les 6.027 referències temàtiques hem detectat que es fa al·lusió directa a la dona en 480 d'elles. La majoria (472 vegades) dins de la categoria temàtica moral. Així doncs, les al·lusions directes a la dona suposen el 7,96 % del total de referències temàtiques, percentatge que segurament augmentaria si tenim en compte les referències indirectes, que apareixen al llarg de diversos temes com les relacions familiars-sentimentals, el modernisme o la moralitat pública. Tanmateix aquestes referències no estan comptabilitzades, encara que sí tenim informació al respecte, la qual cosa pot matisar i en tot cas completar la consideració fallera de la dona sota l'etapa franquista.

3.- La dona en el imaginari col·lectiu faller del franquisme

A. Ariño, en parlar de la ideologia fallera anterior a la Guerra d'Espanya i considerar la postura fallera de defensa de la tradició i oposició a la modernitat sòcio-cultural, afirma el següent al voltant de la dona:

"Si en algún aspecto la crítica de la modernidad tuvo un sentido netamente militante, ése fue el de la sátira contra la liberación de la mujer. Los falleros criticaron el movimiento sufragista y consideraron la demanda de igualdad de derechos como deserción del hogar. El trabajo femenino fue visto como un instrumento de competencia por el mercado de la mano de obra y se rechazó, con argumentos acentuadamente machistas, tanto la concesión del derecho de voto a la mujer como su participación en la política desempeñando cargos directivos.

Todo ello era un 'naufragi de les costums', un trastocamiento e inversión de los roles sexuales, cuya consecuencia última era la masculinización de la mujer y la feminización del varón. De aquí derivó una crítica insolente hacia la falta de virilidad de los 'pollos pera' y una sátira visceral e implacable contra la homosexualidad" (9).

Del mateix mode el rebuig de les modes, de les sogres i les dones al si del matrimoni, o l'afirmació de determinada imatge tradicional de la femella, constituïen ja abans de 1936 una valoració d'aquesta no exempta d'una doble moral, doncs per una banda

es criticava l'alliberament femení en nom de la moral i un cert puritanisme, mentre per un altre costat, dins del lliurament faller a l'hedonisme com a "cultura de consolació" davant una visió fatalista del món, es conreava el bròfec sexual més evident amb la secreta delectació dels fallers per allò vedat en relació al sexe femení, precisament per l'esmentat puritanisme decimonònic. De fet, l'anomenada "falla pornogràfica" es tornà tant freqüent a partir dels anys vint, que la seua presència arribà a resultar molesta a la cultura dominant, qui va iniciar des de l'Ajuntament un procés de repressió. Durant eixos anys, sobre els cadafals figuraren i desfilaren tots els objectes i productes què, en el llenguatge popular, eren considerats com a substitutius metafòrics dels genitals masculins i femenins, i què, pel que sembla, encara es poden veure als cadafals contemporanis (10).

De fet, és innegable que sota el franquisme la dona en general va ser considerada com un ser de segona categoria, reduït al seu paper tradicional de mare i esposa, quan no al d'una mesquina i farisaica imatge d'objecte sexual, especialment rellevant en un context de repressió de la llibertat d'ambdós sexes per a manifestar-se plenament. La dona, motlurada pel model de la *Sección Femenina de Falange*, esdevingué una súbdita sotmesa als rigors d'una ferria moral puritana i a una consideració sòcio-laboral i quotidiana clarament subsidiària de l'home i del seu món. En eixe sentit no hi ha més que veure la consideració de la dona dins de les comissions falleres, on es reproduïa el mateix esquema general: divisió sexual del treball - en aquest cas de les feines de la festa - i exaltació de la dona fallera com a símbol de la virtut i la tradició (11).

Com a tret fonamental de la visió fallera de la dona a través dels cadafals, s'ha de ressaltar la crítica de la dona lligada a la del matrimoni. Ambdues apareixen íntimament lligades i venen a ser com les dues cares de la mateixa moneda. La crítica reiterada a la dona, ja manifesta en les falles anteriors a 1936, assolí durant el franquisme una gran puixança, especialment per la identificació que de la dona es va fer amb el món de la temptació diabòlica, els pecats capitals i l'antesala de la immoralitat. La crítica, fonamentalment de caire cultural, reflexa a més un accentuat antifeminisme, en el sentit d'una forta oposició a la progressiva igualació dels dos sexes. Això evidenciava una clara postura masculista, que defensava la tradicional divisió social dels sexes, especialment quan les falles seguien sent confeccionades per homes i les comissions falleres dirigides per homes (de fet la dona no entrà en les juntes directives fins ben avançats els anys setanta). En el fons, l'antifeminisme i el masculisme visibles no feien més que esbossar l'aposta fallera per un model de femella submissa a l'home, tot coincidint plenament amb el perfil de femina defensat pel règim. En aquest sentit la dona apareixia marcada per una serie d'atributs, generalment

negatiu, que farien pensar també en una actitud misogina per part dels fallers, no molt allunyada, per altra banda, de certa "saviesa popular" expresada en el nostre refranyer (12).

Segons es desprén de la majoria d'arguments que tracten el tema de la dona en les falles del franquisme, aquella és presentada com un ser que tants sols pensa en "caçar" a l'home a base de diversos parany, per a passar a dominar-lo completament al si del matrimoni, estat civil que es fa aparéixer com el perfecte aliat per als manejaents femenins.

Així mateix, la dona és presentada com una coqueta consumada, afecta a les modes, ensomiadora i il·lusionista, encara que vertader sexe fort a l'hora de les relacions amb l'home, a qui portaria, segons la visió fallera, per enllà on ella volguera. Precisament d'eixa consideració es dedueix un reconeixement implícit i una mica inconscient de la superioritat femenina, tot plantejant el rebuig a aquesta com una defensa del poder masculí. Per eixe motiu els homes no voldrien ni oír parlar dels desitjos d'emancipació de les dones. Aquesta qüestió és especialment visible durant els anys del *desarrollismo* i de la secularització de la societat, sota els quals la dona accedeix a noves esferes sòcio-laborals amb una major igualtat amb l'home, per el que no deu sorprendre l'esmentada actitud de rebuig dels fallers davant aquestes transformacions.

A més la dona és identificada amb el pecat original, i en conseqüència es converteix en la perversa font de tots els mals que afligeixen el món. A la femella el cadafal faller l'associa freqüentment amb l'inspiració diabòlica i amb l'esmentat "calvari" del matrimoni, mitjançant la crítica a les dones casades, cunyades i sogres. Tot el que remeteix a la concepció de la dona com un ser potencialment astut i perillós, qui per als fallers porta sempre les de guanyar, doncs, per exemple, no li importa fer un casament per diners amb l'objectiu d'aconseguir el que ambiciona, fent amb aixó perdre la dignitat a l'home.

Com ja s'advertit, durant els anys dels *desarrollismo* augmentaren les crítiques contra l'emancipació femenina des d'òptiques clarament masculistes, discriminatòries i fins i tot misogines. Aquestes consideracions s'haurien manifestat mitjançant la crítica de l'accés de la dona al treball, de la ingestió d'anti-conceptius, de la dona moderna en general, auto-suficient, independent, sexualment alliberada, i per tot això considerada com a font de possibles i perillosos encants seductors de ingenus mascles. Aquests apareixerien com la pobre víctima indefensa de la dona, generalment dins del context del matrimoni entés com un estat lamentable (per a l'home, clar està). Segons els fallers la dona de sa casa seria l'ama i senyora de l'amor i a través d'ell exerciria un control absolut sobre l'home. Apareix, doncs, acf, un plantejament bàsicament maniqueu, que enfronta a la dona,

potencialment malvada i perversa, front a l'home, bó i innocent. Això no obstant, el que diem encara sembla remetre a una consideració més profunda i en realitat més simple, com és la del masclisme dominant en la concepció del món dels fallers, a partir de la qual es desprén la crítica a la dona, especialment amb una actitud defensiva respecte als seus progressos socials.

Al mateix temps, la crítica de la dona apareix lligada clarament a la del modernisme, al produir-se la identificació entre la valoració positiva de la femina amb la dona tradicional i "valenciana", submissa, de "moral" sense màcula i candorosa, es a dir, idealitzada des de la nostàlgia i el temor a les esmentades transformacions socials.

La crítica del matrimoni com a situació rebutjable, especialment per a l'home ja havia sigut prou desenvolupada en les falles anteriors a la Guerra d'Espanya, però el nou context sorgit en 1939 no va fer més que orientar més clarament eixa crítica cap a una vessant evidentment misogina i masclista.

Tot i que dins de la crítica al matrimoni apareixeria l'oposició, més bé de signe moral, a la mercantilització de l'amor, la majoria dels arguments dels cadafals fallers que censuraven el matrimoni el feien en funció dels problemes que portaria als homes que "caurien" dins d'ell, com si d'una trampa ordida per la dona es tractara. Per tant, el subjecte responsable negativament del matrimoni acabava per ser sempre la femella, doncs semblava clar als fallers que ella el prepararia com un terreny per a que el mascle ja no poguera escapar, encalçat per la sogra, la pròpia dona o la cunyada, preses com a prototipus de la negativitat femenina. Per eixe motiu el matrimoni es contemplava com una mena de continu calvari per a l'espòs, sotmés als capritxos i arbitrietats de la seua parella. En certa forma, sembla com si a aquesta se li atribuïra la mateixa invenció de la institució matrimonial sota inspiració diabòlica, donat que això li permetria portar a bon terme els seus plans de realitzar-se en la vida. Amb tot, eixa particular manera d'enfocar el matrimoni ja apareixeria en la vella cultura popular valenciana, a través dels coneguts *col.loquis*, *rahonaments*, *relacions*, *cantars de cec*, *literatura de cordell* i *refranyer* (13).

Segons els arguments de les falles que tracten el tema del matrimoni - com hem vist tant lligat al de la dona -, deu diferenciar-se el temps del festeig, durant el qual tot sembla feliç, i el temps del matrimoni, durant el qual començarien els problemes. D'eixa consideració es deriva que amor i matrimoni són dos conceptes ben diferents per als fallers, especialment denigrant i materialista el segon, en perjudici de l'home i benefici de la dona. De fet allò més desagradable del matrimoni es relaciona no sols amb el canvi d'estat civil que suposa la pèrdua de la llibertat masculina a mans del domini femení, sino una realitat

suposadament més dura, doncs s'hauria d'atendre's els fills, l'habitatge i les múltiples despeses de la família. En el fons es manifesta un clar escepticisme sobre el funcionament de les relacions entre els sexes, fonamentalment per culpa del femení. Aquestes postures no variaren al llarg de tot el període franquista, sino que aniren complementant-se amb la ridiculització del matrimoni, poc menys que equiparat a un mal sàinet, la revista o el drama. En el pol oposat del matrimoni restaria idealitzat l'amor "vertader", sinònim del romanticisme tradicional.

Caldria pensar, tanmateix, que la crítica del matrimoni en base a la culpa de la dona no deu posseir necessàriament un caràcter conservador, donat que teòricament es tracta d'una crítica dirigida contra una institució tradicional i a més sacralitzada pel nacional-catolicisme franquista. Però, en realitat, i com ja s'ha pogut entreveure, la crítica fallera del matrimoni no es planteja contra la seua fonamental significació religiosa i social, sino més bé contra la seua utilització i instrumentalització com una mena d'eina per part de la dona, en qui sempre sol recaure la darrera responsabilitat de que el matrimoni siga un estat rebutjable per a l'home. Tot el qual porta a la ja comentada visió masculista que tenen els fallers de les relacions humanes, com a font d'on sorgiria la crítica al matrimoni, motiu pel qual el seu caràcter conservador restaria clarament manifest.

Però a més, i com ja s'ha adavantat anteriorment, aquesta imatge negativa i en clau masculista de la dona, vista pels fallers, no estaria completa si, com tota la visió fallera del món, no fóra absolutament ambigua. Això implica que junt als arguments exposats, existeixen uns altres que remeten a la complaença en els atractius femenins, vehiculada pel bròfec, junt a un puritanisme que exalta una suposada femella de la terra, candorosa o plena de virtut. Tant és així, que el bròfec no tindria la morbositat suficient de no ser pel seu complement purità.

Ací ens troben de bell nou davant d'un posicionament eminentment moral, el qual guarda molta relació amb la censura imperant i els valors propugnats des de les instàncies oficials del règim franquista, especialment en la seua vessant catòlica. En aquest sentit les falles es mostren puritanes al propagar missatges que ressalten i defenen una determinada moralitat, tot condemnant a aquell que atempta contra ella com immoral i pernicios.

La crítica de la immoralitat és, per tant, consubstancial amb la defensa de l'al·ludit puritanisme. Es refereix, especialment, als vicis, dels qual es fa dipositària en gran nombre d'ocasions a la dona. Eixos vicis fan referència a "desviacions" sexuals, pecats capitals, costums considerats com a llibertins i, per supost, a tot allò que implique excés i transgressió, és a dir, a tot allò que ultrapasse els límits del que és acceptat per l'ordre vigent, identificat amb l'urbanitat, el bon gust, el decor, la "moral" i

la "tradició". Per tant és evident la relació maniquea que s'estableix en la identificació de la moralitat amb la tradició i els valors positius front a la immoralitat amb el modernisme i els valors negatius.

En realitat, gran part de la reacció fallera puritana resulta ser una crítica encoberta i potser inconscient de l'opressiu ambient moral regnant en els temps de la postguerra, i que d'alguna manera aconsegueix perpetuar-se en el temps, com si s'arrelara a una mena de mentalitat col·lectiva. De nou, doncs, la visió fallera de la moral torna a refugiar-se en el conservadurisme que enyora els "vells temps" de l'antigor casolana, a mode de perfecte decorat on cobra vida la adoració de la dona immaculada. Això es produeix perquè es menyspreua l'anomenada mercantilització dels sentiments amorosos i l'excés sexual. Tanmateix ací el puritanisme forma part de la típica doble moral fallera sobre el sexe, i per extensió, sobre les dones. D'una banda es defén una moralitat puritana i una dona virtuosa, i d'altra es conrea el bròfec i els aspectes "picants", per altra part tant antics com la pròpia història de la festa fallera.

Tot i la repressió d'aquests temes per la ferria censura del règim, es tracta de qüestions que seguien florejant per tindre una tradició tan arrelada, especialment des de l'època de l'anomenada "falla eròtica", enllà pels mitjans del segle XIX, i que vingué a posar les bases de la falla bròfec o picant, després molt extesa durant els anys vint del present segle. El recurs a l'erotisme se seguiria utilitzant, encara que amb una major cura, donades les grans limitacions del període, mitjançant un ampli repertori de signes i símbols ja consagrats en la tradició fallera i perfectament assimilats per la cultura popular, entre la qual gaudia de gran èxit. Es el cas de les al·lusions jeroflífiques de caire vegetal i animal, junt a objectes referents a òrgans sexuals o a pràctiques que anaven des de l'homosexualitat fins la masturbació, passant per un ben obert ventall de referències heterosexuals. Així apareixeria un complet repertori de naps, raves, pimentons, pardals, porres, "mangueres", "rabos" i similars per a referir-se a la component sexual fàl·lica masculina; o les clotxines, petxines, panotxes, almejes, conills, figues, tomaques, cabassos, melons o peres per al·ludir als atributs femenins; així com pots de llet condensada, simbombes i globus per a referir-se a altres aspectes de la sexualitat en general (14).

Aquesta mena d'apologia soterrada d'allò eròtic, molt perseguida per la censura, es manifestava freqüentment a través del bròfec, mitjançant el desplegament de la simbologia ressenyada, que buscava la participació còmplice de l'espectador, i que tant d'èxit havia aconseguit abans amb el teatre sainer valencià i en les falles del període immediatament anterior a 1936. Amb les creixents mostres de nus, especialment femenins, i més tolerats a

partir dels anys seixanta, semblava voler llançar-se des de les falles un missatge que apostava per l'alliberament dels sentits, tot apel·lant al sexe com activitat humana fonamental, i que assoliria travessar la censura regnant emparant-se sota qualsevol tema, inclús en la condemna puritana de la immoralitat. Es manifesta, d'aquesta forma, una evident contradicció, ja esmentada, entre el puritanisme i el gust pel bròfec. De nou ens trobem davant d'una "doble moral", capaç de satisfer al mateix temps les ànsies populars pel tema sexual i la defensa de l'ordre moral tradicional que les circumstàncies polítiques exigien. Però l'omnipresent masculisme faller, reflex perfecte del regnant en la societat, encara que tolerava l'exaltació de l'alliberament sexual que els símbols transmetien, en el fons el feia des de la complaença oculta amb la sexualitat femenina, en part sublimada mitjançant la sacralització de la dona "tradicional" valenciana - expressada en la figura de la Fallera Major de València - i alhora vulgaritzada en la temàtica bròfec. A mesura que la societat es modernitzava i secularitzava, augmentà la tolerància i en els inicis dels anys setanta alguns sectors més conservadors començaren a queixar-se de l'extensió d'allò que ells anomenaren la "falla pornogràfica", encara que la major permisivitat esmentada era fruit d'una mena d'intent oficial d'afluïxar la repressió i de la necessitat d'un cert oberturisme cultural i de costums, que es manifesta igualment en la resta de comportaments socials.

Però les falles del franquisme plentajen sempre la continuïtat d'un puritanisme que condemna els balls atrevits, les llicències sexuals, noves pràctiques socials com la píndola anticonceptiva, l'extensió del consum de drogues, la rebel·lia juvenil, el sorgiment de moviments contraculturals (hippies) i altres aspectes considerats despectivament com "modernistes". En conseqüència la defensa de l'al·ludit puritanisme, tot i formar part d'una doble moral, s'integraria perfectament dins d'una visió conservadora del món, potenciada a més per les consignes ideològiques del règim. D'aquest mode, es consideraria immoral tot allò contemplat com a transgressor d'un ordre establert, associat a la representació estilitzada i notàlgica de la moral "tradicional". Precisament, i com succeeix amb altres idees-força que animen la cosmovisió fallera, a mesura que avança la modernitat i la secularització social, s'aniria extenent el ventall de "inmoralitats" censurables per als fallers, comptant com a referent principal amb la defensa d'una tradició sacralitzada, mitificada i en moltes ocasions reinventada (15).

4.- Conclusions

De totes les anteriors consideracions, estretes dels continguts del cadafals plantats a València entre 1940 i 1975, és possible extraure alguns punts interessants. Així, hom podria diferenciar tres pols en el discurs faller sobre la dona: un pol de negatiu-

tat front a la femella, que implica un rebuig considerable de la seua condició femenina; un pol positiu, en l'altre extrem, referent a una consideració sublimada de la dona com a pilar de la institució familiar i de la tradició casolana; i un pol intermig, que al·ludeix directament al bròfec o erotisme, on la dona apareix com a objecte sexual de satisfacció masculina, sense que la negativitat o la positivitat vagen més enllà de la sola qüestió carnal.

Quant al pol negatiu, es poden agrupar els trets que hem anant veent al llarg de l'exposició en cinc característiques clarament diferenciades.

1.- *L'oposició a l'emancipació femenina*: és un fet incontrovertible la ferma oposició del fallers mascles, que al cap i a la fi són els que fan i dominen la festa, front als desitjos de la dona per ficar-se en peu d'igualtat amb l'home, especialment a partir de la dècada dels anys seixanta, quan el tímid oberturisme lligat al *desarrollismo* permet a algunes dones albergar esperances no tant sols d'un major accés al món laboral sino d'una més oberta permissivitat en qüestions relacionades amb el seu propi cos què, fins eixe moment, i també després, estigueren sota el feixuc constrenyiment d'una moral puritana i tridentina. Així, en la mesura en què augmentaven les possibilitats emancipadores de la dona - amb l'aparició dels moderns anticonceptius, l'alliberament del control familiar o l'oportunitat de canviar d'imatge d'acord amb el propi criteri - ho feren les referències en falles contra tals senyals d'emancipació, en realitat molt allunyades de la realitat de la resta d'Europa Occidental. Es veia que l'alliberament femení rossegava el ciment d'un determinat ordre masculí, i per eixe motiu, els atacs al respecte foren molt durs.

2.- *Un masclisme més o menys declarat*. De vegades apareix soterrat però la majoria no necessita de vels i expressions implícites. Així, les falles reflecteixen una actitud absolutament clara per part dels mascles que les fan, d'assegurar el seu domini i, mitjançant la burla, el menyspreu i el recurs al bròfec, ficar en ridícul les aspiracions de la dona, mentre es manifesta el missatge de que aquesta té que romandre sota control, a disposició del mascle. Això es fa més evident des del moment en que no pocs arguments de cadafals denuncien amb vehemència els intents femenins per canviar la situació. Això sembla als fallers poc menys que una bogeria, intolerable i quimèrica, contrària a la tradició i al sentit comú, motiu pel qual no es deixa perdre ocasió per afirmar rotundament la impossibilitat dels desitjos femenins i la idoneïtat de mantindre la "natural" superioritat dels homes. A més el masclisme faller es fa visible en la vida quotidiana de l'associació fallera, dins la qual la fallera, o es dedica a servir d'ornament en cercaviles i quadres escènics per a satisfacció dels mascles, o repeteix les tasques que la divisió sexual del treball les ha assignades, com labors de neteja, parar taules

o ocupar-se de la xicalla, en la majoria de casos sense dret a vot i, per supost, sens possibilitat d'entrar en els càrrecs directius, cosa que no passaria fins ben entrats els anys setanta.

3.- *La dona vista com a enemiga natural de l'home.* Aquesta és una de les constants que més es repeteix en els arguments fallers. Segons aquests, la dona gaudeix d'unes armes especials per a tornar boig al mascle i sometre-lo a la seua capritxosa voluntat. El mitjà ideal per a completar eixe domini és la institució matrimonial, però també el festeig és vist com l'antesala del "calvari" que l'home haurà de sofrir en quan es case. La serp del pecat original, o el mateix dimoni, son associats a las maquinacions femenines, destinades a doblegar la voluntat masculina i anul·lar la "llibertat" dels homes. Aquesta postura anti-femenina, que en no pocs casos té molt de misogina, s'explica fàcilment com un reflex de defensa de l'home que veu amenazada la seua secular dominació sexual per nous esdeveniments i canvis sòcio-mentals. De manera que, davant l'amenaça, es planteja una estratègia de desprestigi i d'estigmatització de l'"enemic", tot associant-lo a la idea del mal per tal que el missatge siga més efectiu, donat el tipus de societat poc secularitzada i molt influïda per la religió catòlica com era la valenciana.

4.- *La dona associada al pecat.* La present consideració està en estreta relació amb el que acabem d'assenyalar. Efectivament, la dona és presentada en el cadafal faller com un ser fort però molt propens a caure en tots els vicis i debilitats, i el que és pitjor, arrossegant en la seua "caiguda als inferns" a l'innocent mascle que és voluptuosament atret al parany per la pèrfida dona. La consideració del pecat, a més, està íntimament relacionada amb els postulats catòlics més integristes, de gran predicament sota el franquisme, de forma que la dona, especialment si està alliberada, suposa una perillósíssima eina contra el gènere masculí, que aleshores es torna paladí i defensor de les més arrelades tradicions puritanes. En aquest sentit la dona, o millor dit, la nova dona, en la mesura en què incita al pecat, a la perdició, es converteix en un element antitradicional i subversor de l'ordre establert. En conseqüència, el faller torna a la postura defensiva, alhora que intenta crear una ressonància entre la gent comú d'unes idees difoses des de d'alt i des del passat, i en gran part assumides per una població molt endarrerida en tocant a costums i tolerància cultural.

5.- *La dona associada al matrimoni com a parany.* En certa mesura, aquest rebuig masculí al matromini ve a coronar la seua visió negativa de la dona. Perquè el mascle no condemna la institució, que respecta com a essencial per a la continuació de l'ordre tradicional, sinó que intenta dir que eixa institució està sent subvertida per la dona aprofitada. Es a dir, que la dona es serveix de la institució per a convertir-la en un parany per a

l'home. Un parany hàbilment preparat, donada la "inspiració diabòlica" de què gaudeix la femella, i que consisteix en fer caure-hi al "pobre" mascle per a fer d'ell un ninot al servei dels capritxos femenins. En eixe sentit no deuen extranyar les reiterades queixes dels fallers respecte al "penós" estat matrimonial i a la pèrdua de les seues "llibertats", davant l'opressió de la dona, que es fa extensiva també a sogres i cunyades. Val a dir que aquest és un argument tant vell com les propies falles, doncs cal recordar que Blai Bellver ja va escriure *La creu del matrimoni*, en 1866, com a llibret per a una falla plantada a Xàtiva. El que passa és que sota el franquisme les circumstàncies contextuais acompanyaven a la reiteració del tòpic, i en un moment determinat, a partir de quan s'esbrinen signes d'emancipació femenina, eixe tòpic es converteix en un argument de pes contra la rebutjada emancipació.

En allò que respecta al pol positiu, apareixen quatre clares i interrelacionades consideracions sobre la dona, especialment sobre la dona com a fallera, on allò que més s'aprecia és l'actitud apologètica i absolutament acrítica.

1.- *La dona tradicional com exemple*: per oposició a la dona moderna i emancipada, s'exalta un tipus de dona que enllaça perfectament amb un model tradicional de femella bondadosa i submissa a l'home, mare dels seus fills, dona feïnera de sa casa, honesta, religiosa i senzilla, no amiga d'afaits i excentricitats, simplement en el lloc que li pertany per "naturalesa". No deu sorprendre, per altra part, que *Falange Tradicionalista y de las JONS*, l'església catòlica i el règim fomentaren des de diverses plataformes aquesta mateixa concepció de la dona, com a suposat retorn a una tradició perduda amb els temps d'accelerada secularització de la Segona República.

2.- *La fallera com a prototipus de dona ideal*: La fallera, des del moment en que és concebuda pels fallers com a un ser subaltern i estimulador de la seua tasca lúdica i alhora "valencianista", esdevé un prototipus d'eixa femella idealitzada amb els motlles de la tradició entesa com a ordre immutable. La fallera representa, essencialment si va vestida com a tal (ací es produeix una interessada confusió entre tratge de hortolana-valenciana i de "fallera", amb el consegüent seguici d'aberracions indumentàries) la "valenciana perfecta". Una dona ben vestida, amb les seues manteletes i pintes, el seus brodats i joies, no és un objecte de desig als ulls masculins, sino una mena de deessa local, que desperta sentiments més propers als que mouria la contemplació de la Mare de Déu dels Desemparats, popularment coneguda com la "Geperudeta", que no pas a l'excitació sensual. La dona, quant fallera, es fa més "dona" i realça més la importància i dimensió de la figura masculina.

3.- *Identificació de València amb la fallera*: Els fallers, a través dels seus cadafals, mostren com la dona fallera, màxima representació de l'essència femenina, i lliure de pecats, pot assolir la qualitat especial com per a representar, i ací rau la gran importància que adquirirà la figura de la Fallera Major, el conjunt de la dona valenciana, que, en un exercici de feminització de la xicoteta "Mare Pàtria" o "pàtria xica", tant al gust franquista, s'esdeve València mateixa. Aquesta apareix quant mare protectora dels seus fills, els "bons valencians", i instància entranyable, absolutament necessària per a arribar, per la via regionalista de la "valenciania" fins l'acceptació i glorificació d'Espanya com a gran "Mare Pàtria".

4.- *La dona com a ornament i símbol d'identitat*: Per tot allò que hem dit, la femella no pervertida ornamenta, dóna ambient, facilita les relacions entre els mascles, alegra la falla i suposa una línia directa, això sí, vestida de "fallera", amb la "valencianitat" com a qualitat distintiva i exclusiva dels fallers (altra de les interessades confusions que fomentà el franquisme i després el regionalisme anticatalanista). Per tant, no és d'estranyar que en la pròpia iconologia fallera, aparega la figura d'una fallera junt a la rata penada, el Micalet de la Seu o les quatre barres, amb o sense fons blau. Des d'eixe moment, la dona fallera es converteix en un nou símbol d'identitat quasi primària, molt característica d'allò que A.Ariño ha anomenat com "valencanisme temperamental" i Alfons Cucó entén com a "valencianisme sentimental".

Finalment es pot diferenciar del pol negatiu i positiu un tercer pol que significa la clau de bóveda de la cosmovisió fallera de la dona, com és la seua consideració com a objecte sexual de primer ordre. Això és un fet més que evident en els cadafals fallers del franquisme, tot i l'acció censora, que anava precisament a buscar les infraccions comeses pels fallers en aquesta relliscadisa matèria. En efecte, la major part dels esbossos censurats ho foren per motius de "immoralitat sexual", encara que no poques voltes els fallers aconseguiren botar-se la censura i estendre entre el veïns una actitud de complacència amb el seu atreviment. Amb tot, i com ja es va dir al principi, l'obsessió fallera pel bròfec, especialment associat a la dona, venia de lluny, i durant els anys seixanta i setanta, (l'època del *destape*) no va fer més que incrementar-se. Era el fil d'una falsa moneda on només es detectava crítica i apologia, censura i veneració. Enmig estava l'etern tema de la dona com a sols agent estimulador sexual del mascle, una panolla, una clòtxina sense més consideracions, un forat voltejat per carn i formes voluptuoses, és a dir, una visió molt allunyada del fervor cap a la dona símbol de València i més propera, però no coincident amb la imatge de la dona com a enemiga natural de l'home. Per tant, és justament aquest pol eròtic el que dona sentit, el que proporciona la "salsa" a la cosmovisió fallera de la dona, que dins d'una

societat en progressiva modernització de les seues estructures sòcio-mentals, sembla que no estava prou deslligada d'allò que es podria anomenar el "sentit comú", i què, tanmateix, s'insereix dins de la cultura en general i de la cultura popular en particular com un especial terreny de circulacions de idees entre les diverses classes socials.

NOTES

(1) ARIÑO, A., *La ciudad ritual. La fiesta de las Fallas*, Madrid, Anthropos, 1992, pp.232-233.

(2) ARIÑO, A., *op.cit*, p.234. L'esmentat autor parla de la ideologia fallera com d'una ideologia populista, valencianista, antimoderna, fatalista i materialista.

(3) LOPEZ ARANGUREN, E, "Análisis de contenido", en GARCIA FERRANDO, M-IBÁÑEZ, J-ALVIRA, F (Eds.), *El análisis de la realidad social*, Madrid, Alianza, 1986, pp.365-396. Segon López Aranguren l'anàlisi de contingut és una tècnica de investigació social que realitza l'anàlisi de la realitat social a través de l'observació i de l'anàlisi de documents que es creen o produeixen al si de les societats. Allò més característic de l'anàlisi de contingut seria, doncs, que es tracta d'una tècnica que combina intrincadament l'observació i l'anàlisi documental.

(4) La referència obligada en aquest cas és l'obra de VOVELLE, M., *Ideologías y Mentalidades*, Barcelona, Ariel, 1985. En aquesta obra Vovelle repassa els problemes conceptuals, metodològics, tècnics i temàtics de l'història de les mentalitats. La producció historiogràfica d'aquesta problemàtica és molt abundant i els seus guanys han sigut incorporats als mètodes de la ciència històrica, i en bona part, als de la anomenada sociologia històrica. Es poden citar ací noms tant significatius com ara Phillipe Ariés, Georges Duby, Le Goff, Delameau, Carlo Ginzburg i molts altres. Per a un coneixement de l'història de les mentalitats dins del marc d'allò que s'ha anomenat la "nouvelle histoire", es pot veure LE GOFF, J - CHARTIER, R - REVEL, J (eds.), *La nouvelle histoire*, París, CEPL, 1978; FONTANA, J., *Historia. Análisis del pasado y proyecto social*, Barcelona, Crítica, 1982.

(5) L'ús del concepte de "mentalitats" pot detectar-se en les obres de Bouthoul i de Giner, com per exemple: GINER, S., *Sociología*, Barcelona, Península, 1985, p.168; BOUTHOU, G., *Les mentalités*, París, PUF, 1966; *Historia de la Sociología*, Barcelona, Oikos-Tau, 1979, p.126. En aquest sentit Bouthoul afirma que pren el concepte de mentalitat del *Vocabulaire de philosophie* de A.Lalande. Per altra banda el concepte de "mentalitat" està estretament relacionat amb la consciència "pre-tèdrica" o consciència de la vida ordinària de Berger i la sociologia fenomenològica; BERGER, O - BERGER, S - KELLNER, H., *Un mundo sin hogar. Modernización y conciencia*, Santander, Sal Terrae, 1979, p.17. Lògicament aquesta concepció de Berger i la fenomenologia sociològica està molt lligada amb la fenomenologia filosòfica; MERLEAU-PONTY, M., *Fenomenología de la percepción*, Barcelona, Península, 1975.

(6) Ací la referència obligada és ECO, U., *La estructura ausente*.

Introducción a la semiótica, Barcelona, Lumen, 1978, pp.193-ss;
Tratado de Semiótica General, Barcelona, Lumen, 1977, pp.437-ss;
DE MORAGAS SPA, M., **Semiótica y comunicación de masas**, Barcelona, Península, 1976; ARIÑO, A., *op.cit*, pp.233-234.

(7) HALL, S., "Notas sobre la desconstrucción de lo popular" en SAMUEL, R (ed.), **Historia popular y teoría socialista**, Barcelona, Crítica, pp.93-110.

(8) LOPEZ ARANGUREN, E., *op.cit*, p.384.

(9) ARIÑO, A., *op.cit*, pp.275-276.

(10) ARIÑO, A., *OP.CIT*, P.282. Respecte a la contemporaneitat del bròfec pot veure's: PALOP JONQUERES, F., "Los roles sexuales en el lenguaje de las Fallas", IVº Congreso Español de Sociología (resúmenes de comunicaciones y ponencias), Madrid, Federación Española de Sociología, 1992; HERNANDEZ MARTI, G.M., "El bròfec en les falles del franquisme", Llibret Falla Na Jordana, 1992, pp.16-17; "Las fallas y su visión del mundo entre 1940 y 1975", IVº Congreso Español de Sociología (resúmenes de comunicaciones y ponencias), Madrid, Federación Española de Sociología, 1992.

(11) Veure MARTIN GAITE, C., **Usos amorosos de la postguerra española**, Barcelona, Anagrama, 1987. Sobre la consideració fallera oficial de la dona es poden veure, a mode d'exemples: AVILA, J., "La mujer y las fallas", **Fallas**, 1944; ANDRES CABRELLES, R., "La dona valenciana en la festa de les falles", **Animos**, 1946; DOMINGUEZ BARBERA, M., "¿Un milagro de las fallas?" **La mujer valenciana sale a la calle**, Libro Oficial Fallero, 1949; VALENCIANO, "Las falleras y las fallas", **El Fallero**, 1952; ARAZO, M.A., "Presencia de la mujer en la fiesta", **Levante-Extra de Fallas**, 1959; BALAGUER, R., "Reigambre y abolengo de las reinas falleras", **Levante-Extra de Fallas**, 1959; VASALLO, J., "La femenina Ofrenda de Flores"; RICO DE ESTASEN, J., "Las mujeres y las fallas"; PEREZ LOPEZ, J.J., "Las comisiones femeninas de las fallas, alma y nota de color de nuestra fiesta"; BENEYTO, B., "La mujer, gentil embajadora de las fallas"; ALCAYDE VILLAR, F., "La mujer en las fallas", tots ells en **Levante-Extra de Fallas**, 1963. La mateixa impressió es desprén dels discursos dels mantenidors de les diverses proclamacions de les Falleres Majors de València entre 1940 i 1975.

(12) Veure MARTI I ADELL, C., **El nostre refranyer**, València, L'Esquer, 1988; AMADES, J., **Costumari Català. El curs de l'any**, 5 volums, Barcelona, Salvat-Edicions 62, 1982; CAPO, B., **Costumari valencià. Coses de poble**, València, Edicions del Bullent, 1992.

(13) CAÑADA SOLAZ, R., "Col.loquis i relacions", en DD.AA., **Historia de las Fallas**, València, Levante-El Mercantil Valenciano,

1990, pp.265-270; SOLER GODES, E, "Literatura fallera (1850-1936)", *op.cit.*, pp.271.276; BLASCO, R, "La escuela satírica valenciana", *op.cit.*, pp.285-296.

(14) HERNANDEZ MARTI, G.M, "El sexe i l'obsenitat a les Falles", **Llibret Sant Vicent de Paül**, 1990; PALOP JONQUERES, F, "Ninots contra tahúres. Las raíces de una identidad profunda", 1993, (inèdit); "Fiestas populares y contradicciones populares", 1994, (inèdit).

(15) Veure HOBBSAWM, E.J - RANGER, T (eds.), **L'invent de la tradició**, Vic, Eumo, 1988. En aquesta obra Hobsbawm es refereix a l'invent de les tradicions en general com a respostes a situacions històriques per uns usos legitimadors o justificadors. Frequentment es tracta de tornar a posar en circulació usos i materials històrics vells per a noves situacions o objectius.